

SÅ FUNKAR TOKYO

TEXT OCH FOTO JONAS CULLBERG

Tokyo är den oändliga mångmiljonstaden som lyckas vara intim, spontan och samtidigt erbjuda en hög livskvalitet. Men en strid pågår om Tokyos framtid, där stadens särart är hotad.

Ett välplanerat ramverk som möjliggjort spontanitet.

DET SKYMMER ÖVER PLATSEN som fått namnet Nonbei Yokocho, "fyllonas gränd". En barägare förbereder inför kvällen och sopar utanför ingången till sin lokal, ett minimalt rum med fyra stolar framför bardisken. En svart katt stryker längs fasaden. Nonbei Yokocho består av två trånga gränder med 38 barer på en yta mindre än en tennisplan, inhysta i trähus med skjuddörrar och vajande röda rislampor.

Nonbei Yokocho är ett typexempel på vad som i sociologin kallas för "den tredje platsen" – ett lättillgängligt rum för mellanmänniska möten utanför arbetet och bostaden. Barernas storlek – med bara fyra–fem sittplatser på knappa fem kvadratmeter yta – gör det snudd på omöjligt för besökaren att låta bli att prata med andra gäster. Här möts kontorsarbetare som lättar på slipsen och slinker in på väg hem efter jobbet, 21-åriga Tokyobor i streetwear och vilsna turister. På hyllor bakom bardisken står stamgästernas sake-flaskor med deras namn skrivna på etiketterna och väntar på dem inför nästa besök.

Alldeles ovanför Nonbei Yokocho dundrar tunnelbanan förbi på väg ut till stadens förorter. Bargatan ligger insprängd mittemellan skyskrapor och köpcentrum. Två minuter bort ligger Shibuya Crossing, världens mest trafikerade övergångsställe, med dess enorma tv-skärmar och stressade folkmyller.

"Fyllonas gränd" är del av ett fenomen i Tokyo: så kallade Yokocho. Det handlar om trånga gränder med små krogar och restauranger mitt i en livlig stadsmiljö, men undan-gömda, utom synhåll från huvudgator och tågstationer.

Historien om dessa bargator börjar strax efter andra världskriget. USA:s flygvapen hade jämnat en stor del av Tokyo med marken. Natten till den 10 mars 1945 förvandlades staden till ett eldhav där minst 100 000 människor dog – fler än av atombomben över Hiroshima fem månader senare – och omkring en miljon blev hemlösa. Ur den rykande askhögen började Tokyo om och byggdes upp på nytt.

Efter kriget rådde livsmedelsransonering och som en följd uppstod vid nästan alla tunnelbanestationer över 60 000 svarta marknader där det gick att köpa utländska matvaror. I slutet av 1940-talet försvann marknadsstånden i en upprepning av staden, och i stället hystes några av dem in i enkla nybyggda trähus. När Japans kraftiga ekonomiska tillväxt efter kriget gjorde de svarta marknaderna överflödiga började många av dem gradvis förvandlas till barer och små restauranger.

Shibuya Crossing och affärsdistriktet Shinjokus skyskrapor har blivit symboler för det futuristiska, neonblänkande Tokyo

i filmögonblick som Scarlett Johanssons och Bill Murrays avskedsomfamning i *Lost in Translation*, och är ofta det intryck av staden som först bländar en ny besökare. Men det är platser som Nonbei Yokocho som bäst exemplifierar det som gör Tokyo unikt. Det handlar om småskaligheten i det stora. Fickor i det science fiction-aktiga stadsrummet som är som frusna ögonblick från tiden strax efter kriget. Och framför allt exempel på en stad vars bästa delar tillkommit inte genom att planeras uppifrån utan genom att organiskt växa fram.

Jorge Almazán, arkitekt och arkitekturforskare vid Keio-universitetet i Tokyo, lyfter fram Yokocho-gränderna i sin nyligen utkomna och uppmärksammade bok *Emergent Tokyo: Designing the Spontaneous City*. Almazán, som bor och arbetar i Tokyo sedan 20 år, försöker där reda ut vad som utgör stadens framgångsrecept genom att titta på typologier och egenskaper som präglar staden.

Samtidigt som Tokyo är världens största stad med 37 miljoner invånare i storstadsområdet hamnar den ofta i toppen av listor över städer i världen med högst livskvalitet. Gatorna är rena och trygga, kollektivtrafiken felfri och punktlig, restaurang- och kulturlivet överväldigande. Men Almazán menar att Tokyos storhet ligger i stadens många urbana rum som är inkluderande för människor med olika inkomster, som är mycket anpassningsbara och vars framväxt styrts av dess invånare snarare än av stadsplanering eller storföretags vinsttänkande.

– Efter kriget hade den japanska regeringen inte resurserna för att förverkliga sina återuppbyggnadsplaner, berättar Jorge Almazán när vi träffas i Nonbei Yokocho en kväll i januari.

– I stället började Tokyo-borna organisera sig själva och bygga upp den totalförstörda staden, vid den tiden en slum med barackliknande byggnader, utan att vänta på att stadsledningens och regeringens planer skulle genomföras.

Den japanska regeringen och lokala myndigheter insåg att de inte hade möjlighet att kontrollera hur människor hanterade den delen av återuppbyggnaden. I stället fokuserade de på vägar och annan infrastruktur.

– Det ledde till en väldigt intressant kombination av att det bildades ett ramverk, ett skelett, som var mycket effektivt och välplanerat, samtidigt som medborgarna stod för att fylla i det som fanns där emellan, säger Jorge Almazán.

Under åren som gått har ägarna av barerna i Nonbei Yokocho modifierat byggnaderna. De har lagt till nya våningar och skapat personlig stil på inredningarna med hjälp av vinylskivsamlingar och dekorationer. De små ytorna

gör att hyrorna är låga. De många barerna konkurrerar visserligen med varandra, men lyckas också överleva genom att vara samlade på ett och samma ställe. Barägarna samarbetar i en organisation som äger huslängorna gemensamt och har lyckats behålla sin ö av minimala lokala barer mitt i ett av Tokyos dyraste områden, trots skyhöga anbud från fastighetsutvecklare på att köpa marken. Runtomkring Nonbei Yokocho har Tokyu Corporation, som äger stora delar av Shibuyas dyraste fastigheter, byggt ett halvdussin nya skyskrapar och ersatt den sista offentliga parken i området med ett sterilt köpcentrum. Det pågår en kommersiell fastighetsboom i centrala Tokyo, men Nonbei Yokocho står kvar.

Vi promenerar vidare i Tokyokvällen och Jorge Almazán visar fler exempel på de saker som gör staden så speciell. Längs med Shibuyas gator ligger höghus som rymmer mängder av olika näringsrörelser och kontor och vars fasader täcks av stora vertikala bjärt färgade neonskyltar som annonserar ut de olika verksamheterna. I Japan kallas byggnaderna för "Zakkyo", ungefär "samexisterande blandning". De användes ofta som kontorsbyggnader men har med tiden utvecklats till att i stället husera olika affärsrörelser. Vi stannar till vid ett höghus där skyltarna i entrén visar att här finns en karaokebar, en sushirestaurang, ett spa och en språkskola. Den här typen av byggnader har dykt upp i delar av Tokyo där tomtpriserna är höga, och där det rör sig många potentiella kunder. Eftersom det går att klämma in så många verksamheter i ett och samma höghus blir hyrorna rimliga trots det attraktiva läget. Det går enkelt att ta sig mellan de olika affärsrörelserna med hiss från gatan. Upplägget skiljer sig från västvärldens affärs-gator där butiker antingen håller till i gatuplan eller i shoppinggallerior. Zakkyo-husen gör att stadslivet fortsätter i höjddled, inte bara horisontellt längs med gatan. Det uppstår också tät trafik av fotgängare på trottoarerna utanför dem.

– De låga hyrorna gör det möjligt för till exempel unga kreativa personer att driva affärsrörelser på en central adress, inte bara för Zara eller Starbucks, säger Jorge Almazán.

De här byggnaderna kallas för "Zakkyo", ungefär "samexisterande blandning". De användes ofta som kontorsbyggnader men har med tiden utvecklats till att i stället husera olika affärsrörelser.

Jorge Almazán.

Zakkyobyggnaderna med deras lapptäcke av fasadskyltar brukar nämnas som exempel på egenskaper typiska för Tokyos stadsliv: kaos och frånvaro av planering. Det finns inga estetiska riktlinjer eller krav på att byggnaderna ska passa ihop med varandra. Neon krockar med betong. Hus kläms in på omöjliga ytor. I Japan fokuserar arkitekturen på flexibilitet, inte på att bygga något som varar, och ett hus som är äldre än 20 år anses som gammalt. I stället för att renovera river man och bygger nytt. Varje hus är ofta olikt dess granne och det finns ingen övergripande stil. Men Jorge Almazán värjer sig mot bilden att Tokyo är en unikt kaotisk stad i kontrast till välordnade västerländska städer.

– Det är den vanligaste missuppfattningen om Tokyo. Varje gång jag föreläser utanför Japan ställer folk frågor om ”kaoset” i Tokyo, säger Jorge Almazán. Han spårar synsättet tillbaka till 1980-talet när kaosteorin dök upp och arkitekter och stadsplanerare i väst blev intresserade av vad de upplevde som Tokyos brist på ordning och kontroll. Det sammanföll med att Japan gick in i en ekonomisk bubbla med en hejdlös fastighetsmarknad.

– Folk började prata om Tokyo som en ”urban djungel”, säger Jorge Almazán. Men han menar att de bästa delarna av Tokyo har en stark sammanhängande identitet, utan att

någon auktoritet dikterat hur den identiteten ska se ut.

– De har snarare organiseras nedifrån och upp. Men man ska heller inte glömma att Tokyo också är ett resultat av stadsplanering och flera framgångsrika policier, till exempel det välutbyggda tågnet.

Jorge Almazán vänder sig också mot en annan vanlig förklaring till varför Tokyos stadsliv ser ut som det gör:

– När man tittar på litteratur, forskning och journalistik om Tokyo bygger mycket av förklaringarna på essentialism. Att det handlar om att kulturen är så annorlunda och om buddhism eller shintoism och så vidare. Men i många fall visar det sig inte stämma alls om man gräver djupare. Vissa fenomen finns i vissa japanska städer och inte i andra. Ingen hänvisar till västerländska eller kristna traditioner för att förklara New York eller Paris.

Vi vandrar vidare i vinterkvällen bort mot stadsdelen Harajuku, ett paradiset för japansk ungdomskultur där huvudgatan Takeshita befolkas av tonårsflickor klädda i viktorianska klänningar, rosa hår och skyhöga plåtåskor. Klockan börjar närma sig halv nio. Kontorsarbetare i svarta kostymer är på väg hem från jobbet. Vi svänger in på en smal sidogata med namnet Brahms, efter kompositören. Liksom i fallet med Nonbei Yokocho i Shibuya

övertäckas man av småskaligheten och lugnet alldeles intill en hektisk storstadsmiljö. Här finns små antikaffärer varvat med bostadshus och kaféer – bland annat ett vars koncept är att det trippar runt minigrisar mellan borden.

Tokyos gator är i regel utformade för att man snabbt ska ta sig från punkt a till punkt b, utan att stanna till. Parkbänkar och uteserveringar är mycket sällsynta. Gatustånd, som är vanliga i andra östasiatiska städer, existerar inte. Många delar av Tokyo är byggda för bilen. Stadsplaneringen har formats som en motreaktion mot 1960-talets protestkultur, för att försvåra demonstrationer, skriver Jorge Almazán i *Emergent Tokyo*.

Brahms-gatan i Harajuku är ett undantag. Liksom i fallet med många andra av Tokyos mest fotgängarvänliga gator löpte här en gång i tiden ett vattendrag. Förr var Tokyo fullt av kanaler, men under återuppbyggnaden av staden efter det stora jordskalvet 1923, efter andra världskriget och under byggboomen under den stora ekonomiska tillväxten på 1950- till 1970-talet byggdes många av vattendragen över och blev till gator och tomtmark.

Många av dessa gator som ligger på överbyggda vattendrag är smala och svåra att navigera för trafik. Resultatet har blivit halvhemliga oaser av stillsamt bilfritt småskaligt stadsliv mitt i ett av de områden i Tokyo med

I området Harajuku finns gator som är mer promenadvänliga än de gängse i staden.

de högsta priserna på fastigheter och mark. Ett exempel är gatan i Harajuku som Jorge Almazán visar mig, med låga bostadshus där invånarna har skapat egna enkla små trädgårdar utanför sina ytterdörrar. Utanför hänger tvätt och cyklar står parkerade mot fasaderna.

– Det finns många intressanta gator av den här typen, som delvis är gågator och som ibland har offentliga parker i mitten av vägen, berättar Jorge Almazán.

– Kommerciella intressen har insett värdet av de här gatorna. Det finns många små butiker här.

Men det är inte officiellt ett kommersiellt distrikt, utan en slags hybrid med låga bostadshus och butiker. Det är inte designat som en gågata, men används som en sådan. Platsens karaktär har inte designats uppifrån och varje gång jag kommer hit har den förändrats, säger Jorge Almazán.

Samtidigt är det Tokyo som tillåter småskalighet och möjlighet för medborgarna att forma sin egen stadsmiljö, hotat. Det utmanas av ett storföretagsstyrt Tokyo, med satsningar på storskaliga kommersiella byggnader snarare än levande stadsmiljöer. Många av

Yokocho-bargatorna hotas av rivning, och stadsledningen ser inte fullt ut deras värde, menar Jorge Almazán.

– Jag skulle säga att den storföretagsstyrda modellen vinner mark just nu, åtminstone i form av stöd från myndigheter och finansvärld, säger Jorge Almazán.

– Men jag ser samtidigt många folkliga uppror mot ombyggnader.

En eftermiddag åker jag för att titta på ett exempel på hotet mot det småskaliga Tokyo: Tsukishima, en konstgjord ö i Tokyobukten.

Bargatan Nonbei Yokocho, "fyllonas gränd". Striden står mellan det småskaliga Tokyo och de som vill satsa på en storskalig kommersialism.

Den skapades i slutet av 1800-talet med hjälp av sand som togs från bukten under bygget av en kanal. Tsukishima ligger på kort avstånd från den lyxiga Tokyo-stadsdelen Ginza, men var länge ett utpräglat arbetarklassområde. Huvudgatan Nishinaka är känd för sina många restauranger som serverar monjayaki, en slags stor pannkaka med skaldjur, kött och grönsaker i smeten. Här finns också trånga gränder med nagaya, traditionella japanska låga bostadshus, som överlevde andra världskrigets brandbomber. Längs med fasaderna har de boende placerat ut blomkrukor, planterat växter och skapat små trädgårdar. Barn i lågstadiet åldern med skoluniformernas gula kepsar på huvudet traskar hem från skolan utan sällskap av vuxna. Det är den här typen av kvarter som många Tokyobor betraktar som mest typiska för staden: tätbebyggda gator med låga bostadshus och bykänsla mitt i storstadsbruset. Inte sällan har invånarna egna butiker i gatuplan, vilket skapar blandbebyggelse.

Tsukishima och liknande stadsdelar är trots sin småstadskänsla inte bilberoende, utan lätta att nå med tunnelbanenätet. Det finns också en tät granngemenskap, och de äldre i kvarteret sopar gatorna rena.

Från de smala gränderna syns lyftkranar och hörs slammer från byggarbetsplatser. På ön har flera nya skyskrapor byggts, och ett flertal projekt är på gång. Staden vill öka skatteintäkterna från Tsukishima och pressa in fler invånare. Nybyggena får stora skattesubventioner. Många invånare på ön har bytt sina småhus mot lägenheter i de nya skyskraporna. Samtidigt har andra organiserat sig i motstånd mot byggena, som de menar leder till ökad trafik och till att området förlorar sin charm.

Nybyggena på Tsukishima är del av en massiv trend i centrala Tokyo, där nya skyskrapor skjuter upp som svampar. Trots att Japans ekonomi stagnerat råder byggboom. De största fastighetsutvecklarna har sjösatt en mängd projekt och har dragit nytta av den allt mer avreglerade

byggprocessen i Japan. En "privatisering av stadsplaneringen", menar Jorge Almazán i *Emergent Tokyo*. Stadsutvecklarna kan planera, bygga och ha hand om stora delar av stadens utformning helt på egen hand.

På 1960-talet, under den ekonomiska boomen i Tokyo efter andra världskriget, fick dåtidens unga arkitektgeneration utrymme att släppa lös sin kreativitet och forma Tokyo. Nu är situationen en annan. Arkitektkontoren i Japan kan delas in i två kategorier: Dels "ateljéer", oberoende firmor som arbetar mer experimentellt och estetiskt avancerat, dels de stora kommersiella kontoren. De sistnämnda står utan undantag för utformningen av fastighetsutvecklarnas stora nybyggen i Tokyo. Resultatet är ofta sterila, generiska skyskrapor och köpcentrum.

– Fastighetsutvecklare skulle aldrig lägga ut uppdrag på en ung "ateljé", även om det rör sig om en hyllad firma som vinner internationella priser. De är helt bortkopplade, säger Jorge

På 1960-talet, under den ekonomiska boomen i Tokyo efter andra världskriget, fick dåtidens unga arkitektgeneration utrymme att släppa lös sin kreativitet och forma Tokyo. Nu är situationen en annan.

Momoyo Kaijima.

Almazàn. I stället har många av de mindre firmorna valt att fokusera på arbete i Tokyos utkanter och utomlands. Flera arkitekter, däribland Jorge Almazàn, tar också allt fler uppdrag på landsbygden.

– Man har mycket mer frihet där, både när det gäller yta och öppenhet för nya idéer, säger han.

Momoyo Kaijima, en av Japans ledande arkitekturteoretiker, som driver arkitektfirman Atelier Bow-Wow tillsammans med sin partner Yoshiharu Tsukamoto, hör också till den gröna vågen bland arkitekter i Tokyo. I samband med sommar-OS i Tokyo 2020, som flyttades fram till året därpå på grund av pandemin, konstaterade Yoshiharu Tsukamoto att yngre firmor som Atelier Bow-Wow inte fanns med i leken när uppdragen lades ut för arenor och andra byggen inför evenemanget. ”Oberoende arkitektfirmor har ingen chans. Vi har helt sparskats ut från Tokyo”, sa Yoshiharu Tsukamoto till sajten Dezeen 2019.

Momoyo Kaijima ser en vändpunkt som innebär att fler arkitekter började arbeta utanför städerna efter det stora jordskalvet i Tohoku i norra Japan 2011 och den efterföljande kärnkraftsolyckan i Fukushima. Ett nationellt trauma i Japan. Arkitekter hjälpte till med att bygga upp förstörda bostäder, skolor och andra samhällsfunktioner.

– Efter det började vi fokusera mer på landsbygden, och odla vårt intresse för jordbruk och skogsbruk, säger Momoyo Kaijima när Rum träffar henne på Atelier Bow-Wows kontor i en stor villa i Tokyostadsdelen Shinjuku. På översta våningen har Momoyo Kaijima och Yoshiharu Tsukamoto sin bostad. På bottenvåningen jobbar ett tiotal unga arkitekter. Atelier Bow-Wow arbetar just nu bland annat med en fiskeby och ett jordbruksprojekt i norra Japan.

– Jordskalvet ledde till att många arkitekter började ifrågasätta tänkandet som funnits sedan andra världskriget med fokus på ständig

tillväxt, och att de i stället började rikta in sig mer på att bygga ett hållbart samhälle. Vi ser en yngre generation japaner som gärna vill flytta ut på landet, eller tillbaka dit om de växte upp där, vilket har lett till en del projekt för oss utanför Tokyo, säger Momoyo Kaijima.

Liksom Jorge Almazàn, som hade Yoshiharu Tsukamoto som handledare under studietiden, har Atelier Bow-Wow identifierat och uppfunnit typologier som ger Tokyo dess särart. Och liksom Almazàn har de fokuserat på det informella förhållningssättet till stadsplanering och på uppfinningsrikiedom i stadsrummet. I sin inflytelserika bok *Made in Tokyo* från 2001 berättar Atelier Bow-Wow om vad de döpt till ”Da-me-arkitektur”, ungefär ”dålig arkitektur”. Det handlar om anonyma byggnader som inte är ritade för att vara estetiskt tilltalande, utan helt för praktiska syften – ofta flera på samma gång – och en vanlig syn i Tokyos brokiga stadslandskap. I boken finns exempel som tennisbanor ovanpå en lager-

Pet Architecture är små byggnader som klämts in i minimala utrymmen intill större, som husdjur bredvid sina ägare.

lokal, ett varuhus under en upphöjd motorväg och en stormarknad med en körskola på taket. Byggnader som aldrig kommer att vinna några arkitekturpris, men som Atelier Bow-Wow ser på med kärlek, som exempel på kreativitet i en tät stad. De har inspirerats av denna informella "dåliga arkitektur" i sina egna projekt, bland annat ett utomhusbad som utnyttjar oanvänd yta ovanpå en stor förbränningsanläggning.

Under decennierna efter andra världskriget växte Tokyo enormt, men bergen och havet satte stopp för ytterligare expansion. I stället började man fylla i varenda mellanrum i stadsväven. Markpriserna sköt i höjden och ingen yta var för liten för att bebyggas. De förutsättningarna har skapat ett annat av Atelier Bow-Wows koncept: "Pet architecture". Det syftar på små byggnader som klämts in i minimala överblivna utrymmen intill större byggnader, som husdjur vid deras ägare. Det kan handla

om ett mäklarkontor som inte är bredare än sin ytterdörr, ett bostadshus som är lika brett som en bil och kaféet Kimono, en triangelformad byggnad med plats för fyra gäster. Ett annat exempel ser jag en kort promenad från Atelier Bow-Wows kontor i Shinjuku, där en äldre dam driver en pytteliten blomsteraffär som byggts i ett smalt överblivet utrymme mellan två restauranger.

– De här husen präglas av kreativitet men också ett mod att ta den platsen i stadsrummet, säger Momoyo Kaijima.

Både Momoyo Kaijimas och Jorge Almazans studier av Tokyo ger en bild av en egensinnig och spontant framväxt stad som i sina bästa delar lyckas pricka in flera av de aspekter som enligt de idéer Jane Jacobs en gång formulerade gör en stadsmiljö attraktiv och levande: Stadsdelar med gator där byggnaderna är i olika ålder och skick och används för olika

ändamål, där befolkningstätheten är hög och där det vitala stadslivet med gott om invånare och butiksägare på gatan skapar trygghet. Tokyo är inte en stad med storslagna paradgator och oftast inte klassiskt bildskön. Livsnerven finns i stället i ett virrvarr av smala gränder, trånga matställen och täta, låga kvarter.

– Den kanske viktigaste särarten är hur man låtit staden och dess byggnader utvecklas och växa från gräsrotsnivå, säger Jorge Almazán. Förutsättningarna för detta uppstod under särskilda omständigheter, efter andra världskrigets förödelse, och är svåra att kopiera. Men Jorge Almazán ser gärna att andra städer inspireras av tankesättet.

– Det handlar om att släppa lite på den minimalistiska, rena estetiken där allt är kontrollerat, och tillåta någonting annat. Det öppnar upp för någonting vackert. ●